

Яна Вікторівна САЛО

викладач кафедри управління персоналом та економіки праці, Одеський національний економічний університет, Україна, e-mail: saloiana35@gmail.com, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-1066-783X>

МАКРОЕКОНОМІЧНА ДИНАМІКА У ФОРМУВАННІ УКРАЇНСЬКОГО СЕРЕДНЬОГО КЛАСУ

Сало, Я. В. Макроекономічна динаміка у формуванні українського середнього класу // Вісник соціально-економічних досліджень : зб. наук. праць (ISSN 2313-4569); за ред. М. І. Зверякова (голов. ред.) та ін. Одеса : Одеський національний економічний університет. 2018. № 4 (68). С. 44–52.

Анотація. У статті розглянуто динаміку макроекономічних показників, що впливають на формування середнього класу. Аналіз показників здійснено в достатньо глибокій динаміці, що дозволяє отримати уявлення щодо умов формування середнього класу, його становлення і напрямів перспективного розвитку. Наведена динаміка за достатньо тривалий період часу віддзеркалює практично всю картину трансформації, що вимальовуються в макроекономіці України. Для проведення такого аналізу наведено вибіркові статистичні дані щодо залежності доходу населення від ВВП в національній валюті та в дол. США. Надано оцінку таких макропоказників, як інфляція, рівень зайнятості і безробіття, зовнішній державний борг та ін. Нажаль розглянута макроекономічна динаміка за основними системоутворюючими середній клас показниками не може бути визнаною як стабільно зростаюча. Але вона априорі дозволяє з достатньою впевненістю стверджувати про діалектичну наявність економічних передумов для виділення частки населення, яка може бути віднесена до середнього класу. Значний вплив на формування доходу населення, а отже і середнього класу, спричиняє безробіття, яке відображає стан соціально-економічного розвитку країни, наявність робочих місць, якість освітньої підготовки тощо. Чисельність середнього класу в країні напряму пов'язана з міграційними процесами. Специфіка української міграції полягає в тому, що вона перетворилася в характерну рису способу життя для значної частини населення. Збільшення обсягів трудової міграції супроводжується певною переорієнтацією її потоків із традиційного східного напрямку на західний. Наголошено на тому, що стабільне соціально-економічне зростання країни є головним чинником зростання середнього класу. Формування середнього класу розглядається як важливий критерій ефективності реформ, які сьогодні проводяться в країні.

Ключові слова: середній клас; економічне зростання; рівень зайнятості; рівень безробіття; дохід.

Яна Викторовна САЛО

преподаватель кафедры управления персоналом и экономики труда, Одесский национальный экономический университет, Украина, e-mail: saloiana35@gmail.com, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-1066-783X>

МАКРОЭКОНОМИЧЕСКАЯ ДИНАМИКА В ФОРМИРОВАНИИ УКРАИНСКОГО СРЕДНЕГО КЛАССА

Сало, Я. В. Макроэкономическая динамика в формировании украинского среднего класса // Вестник социально-экономических исследований : сб. науч. трудов (ISSN 2313-4569); под ред. М. И. Зверякова (глав. ред.) и др. Одесса : Одесский национальный экономический университет. 2018. № 4 (68). С. 44–52.

Аннотация. В статье рассмотрена динамика макроэкономических показателей, влияющих на формирование среднего класса. Анализ выполнен в достаточно глубокой динамике, что позволяет получить представление относительно условий формирования среднего класса, его становления и направлений перспективного развития. Приведенная динамика за достаточно длительный период времени отображает практически всю картину трансформаций, которые вырисовываются в макроэкономике Украины. Для проведения такого анализа приведены выборочные статистические данные зависимости дохода населения от ВВП в национальной валюте и в дол. США. Дана оценка таких макропоказателей, как инфляция, уровень занятости и безработицы, внешний государственный долг и др. К сожалению, рассмотренная макроэкономическая динамика по основным системообразующим среднему класс показателям не может быть признанной как стабильно возрастающая. Но она априори позволяет с достаточной уверенностью утверждать о диалектическом наличии экономических предпосылок для выделения доли населения, которая может быть отнесена к среднему классу. Большое влияние на формирование дохода населения, а следовательно, и среднего класса, имеет безработица, которая отражает состояние социально-экономического развития страны, наличие рабочих мест, качество образовательной подготовки и др. Численность среднего класса в стране

напрямую зв'язана з міграційними процесами. Специфіка української міграції заключається в тому, що вона превратилась в характерну черту образу життя для значительної частини населення. Увеличение об'ємів трудової міграції супроводжується определеною переорієнтацією її потоків з традиційного східного напрямку на західний. Сделан акцент на тому, що стабільний соціально-економічний ріст країни являється головним фактором збільшення частки середнього класу. Формування середнього класу розглядається як важливий критерій ефективності реформ, які сьогодні проводяться в країні.

Ключевые слова: середній клас; економічний ріст; рівень зайнятості; рівень безробіття; дохід.

Yana SALO

Lecturer of Personnel Management and Labor Economics Department, Odessa National Economic University, Ukraine, e-mail: saloiana35@gmail.com, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-1066-783X>

MACROECONOMIC DYNAMICS IN UKRAINIAN MIDDLE CLASS FORMATION

Salo, Ya. (2018). *Macroeconomic dynamics in Ukrainian middle class formation*. Ed.: M. Zveryakov (ed.-in-ch.) and others [Макроекономічна динаміка у формуванні Українського середнього класу; за ред.: М. І. Звіриаківа (гол. ред.) та ін.], *Socio-economic research bulletin, Visnik social'no-ekonomichnih doslidzen'* (ISSN 2313-4569), Odessa National Economic University, Odessa, No. 4 (68), pp. 44–52.

Abstract. The article considers of macroeconomic indicators dynamics that influence on the middle class formation. Analysis was performed in sufficiently deep dynamics, which allows us to form a representation about the middle class conditions formation, his becoming and directions of perspective development. The above dynamics for fairly a long time period displays almost the whole transformations picture, which appear in the macroeconomy of Ukraine. Selected statistical data depending of the population income from GDP in national currency and in US dollars are presented for conduct such an analysis. An assessment of such macro-indicators as inflation, the level of employment and unemployment, external public debt, etc. is given. Unfortunately, the considered macroeconomic dynamics in the main system-forming middle class indicators cannot be recognized as steadily increasing. But she is allows us to assert with sufficient certainty about the dialectical presence of economic prerequisites for highlighting of the population proportion, which can be attributed to the middle class. Great influence on the population income, and consequently, the middle class, is unemployment, which reflects the state of country's socio-economic development, the availability of jobs, the quality of educational training, and others. The number of middle class in the country is directly related with migration processes. The specificity of the Ukrainian migration lies in the fact that it has become a characteristic feature of the life way for a significant part of population. The labor migration increasing is accompanied by a certain reorientation of its flows from the traditional east to the west direction. It is emphasized that a stable socio-economic growth of the country is the main factor in the middle class share increasing. The middle class formation is considered as an important criterion for the reforms effectiveness that are being carried out in the country today.

Keywords: middle class; economic growth; employment rate; unemployment rate; income.

JEL classification: J210

Постановка проблеми у загальному вигляді. Формування середнього класу в Україні має певну специфіку. Ця специфіка вибудовується під впливом різноманітних чинників: історичних, ідеологічних, політичних, соціально-економічних та ін., але саме макроекономічна ситуація первісно формує соціально-економічний статус людини, добробут населення країни. Висхідна, стабільна макроекономіка є запорукою формування середнього класу, його становлення як головного чинника соціально-економічної стабілізації суспільства і зростання державності. Проте, навіть у розвинених країнах, макроекономічна динаміка має значні коливання, що змінює рівень критеріальних індикаторів, але середній клас продовжує існувати. Саме тому важливим є дослідження макроекономічної ситуації країни в контексті зростання середнього класу.

Аналіз досліджень і публікацій останніх років. Серед українських вчених значний внесок у дослідження проблеми формування і становлення середнього класу зробили А. Амоша, О. Андронік, А. Базиліук, О. Балакірева, Н. Балтачєєва, Н. Борецька, В. Геєць, Є. Головаха, О. Грішнова, Д. Василюк, Т. Кір'ян, Т. Ковальчук, А. Колот, Е. Лібанова, В. Мандибуря, В. Новіков, О. Олександрова, У. Садова, Г. Ярошенко та ін.

Відмічаючи високий рівень наукової цінності досліджень, здійснених перерахованими авторами, необхідно зазначити, що висновки та положення, які містяться в їх публікаціях, вимагають подальшого розвитку.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Соціально-економічні перетворення, що сьогодні відбуваються в країні потребують рушійної сили, яка їх здійснюватиме. Такою рушійною силою повинен стати середній клас. Водночас становлення чисельного середнього класу є кінцевою метою таких перетворень. Тому, на сучасному етапі є важливим означення діалектичного зв'язку між становленням середнього класу та макроекономічним зростанням країни.

Постановка завдання. Мета статті полягає у дослідженні макроекономічної ситуації країни та визначенні її впливу на формування та становлення середнього класу. Виходячи з визначеної мети було поставлено завдання проаналізувати динаміку основних макроекономічних показників (ВВП, середньодушовий дохід, інфляція, зайнятість, безробіття та ін.), які здійснюють вплив на формування середнього класу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Аналіз макроекономічної динаміки з максимально можливою глибиною, дозволяє одержати картину умов формування середнього класу, його становлення і напрямів перспективного розвитку, що дозволяє бачити заходи щодо зростання його кількісного і якісного складу. Формування доходу середнього класу, як відомо, найбільш тісно корелює з валовим внутрішнім продуктом (ВВП), інфляцією, зайнятістю (бідністю) населення, зовнішнім боргом. Особливо найвпливовіша роль серед них належить валовому внутрішньому продукту.

Макроекономічна ситуація за показниками створення в Україні відповідних обсягів ВВП та формування доходів населення свідчить про наступне. Обсяги номінального ВВП в національній валюті, у тому числі на душу населення в обраній динаміці поступово зростають, крім післякризового 2009 р., коли спостерігалось його падіння порівняно з 2008 р. Так, у 2009 р. відбулося його зменшення на 3,7%. Тому відчутним було падіння у доларовому еквіваленті, відповідно на 34,9% від загального обсягу (рис. 1).

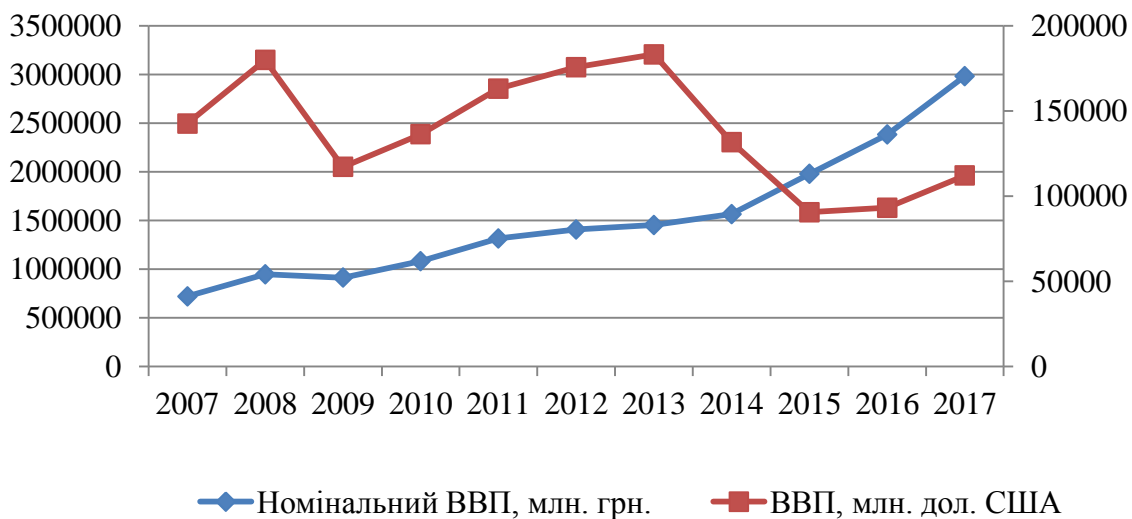

Рис. 1. Динаміка ВВП за період 2007–2017 рр. (складено автором за даними [1])

Особливим періодом в динаміці розглянутих залежностей є 2014 р., 2015 р. та 2016 р., коли після «Революції гідності» відбулося різке падіння темпів приросту ВВП відповідно на 28,1%; 31,3%; 31,3%, хоча при цьому спостерігалось в гривневому вимірюванні його зростання. Така штучна картина пояснюється зростанням обсягу ВВП, посиленням інфляційних процесів, що призвело до його підвищення через дію фактору «дефлятора ВВП». Такий висновок підтверджується статистичними даними у доларовому еквіваленті,

які доводять падіння приросту ВВП відповідно на 25,0% (2014 р.) та 29,8% (2015 р.) при зростанні всього на 3,3% (2016 р.).

Отже, динаміка формування ВВП в Україні свідчить про поступове зростання його номінального обсягу в гривневому еквіваленті за виключенням післякризового 2009 р. та після 2014 р. через відомі політичні події, коли економіка відреагувала падінням темпів зростання номінального валового внутрішнього продукту. Водночас вимірювання ВВП у доларовому еквіваленті свідчить про падіння у відмічені періоди часу як його обсягів, так і особливо темпів зростання.

Відповідно до динаміки змін показників ВВП у доларовому еквіваленті, у тому числі на особу, реагують індикатори середньодушового місячного доходу на душу населення в дол. США як в абсолютному вимірюванні, так і за темпами приросту (рис. 2). Так, якщо у гривнях середньомісячний душевий дохід у дослідженій динаміці послідовно зростає, крім 2015 р., коли він незначно зменшується, однак темпи його приросту при загальній позитивній тенденції, мають значні коливання особливо у 2009 р. (6,7%) та після 2012 р.: 5,2% (2013 р.); 3,9% (2014 р.); -8,1% (2015 р.); 8,6% (2016 р.).

Середньодушовий місячний дохід у дол. США має також загальну тенденцію до зростання у всій розглянутій динаміці, крім 2009 р., а також його різкого зменшення з 339,7 дол. США (2013 р.) до 237,2 дол. США (2014 р.) та 118,6 дол. США (2015 р.) і 110,2 дол. США (2016 р.). Відповідно змінам їх абсолютних значень динаміка приросту середньодушового місячного доходу на особу в Україні має подібні тенденції, а саме – негативне значення у 2009 р. (-34,3%); у 2014 р. (-30,2%); у 2015 р. (-50,0%); у 2016 р. (-7,1%).

Отже, найбільш складним часовим проміжком у створенні ВВП в країні й формуванні доходів населення є період з 2012 р. по 2015 р.

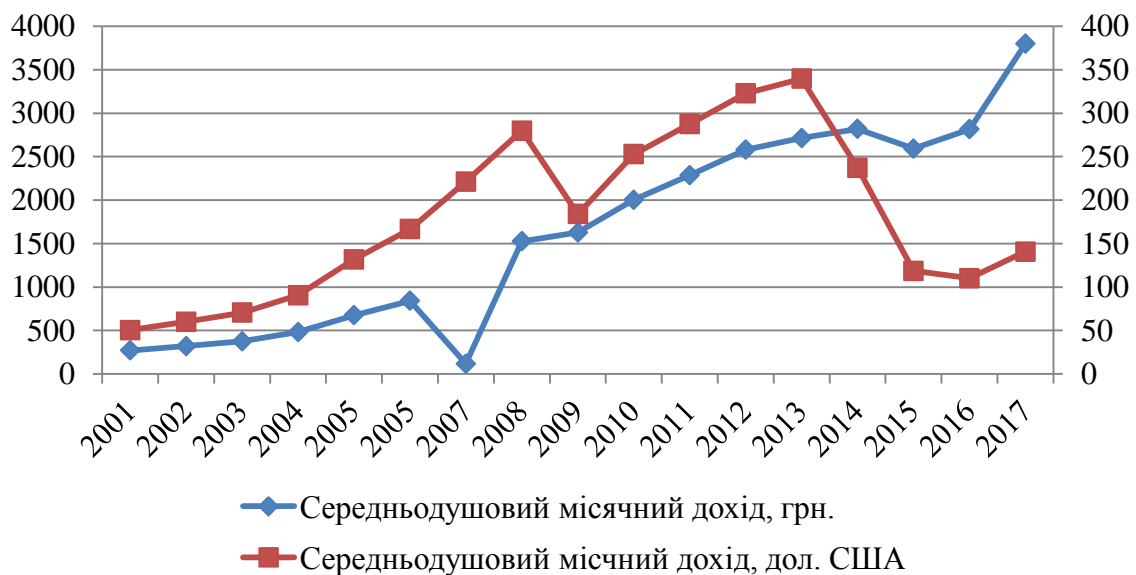

Рис. 2. Динаміка середньодушових місячних доходів за період 2001–2017 рр.
(складено автором за даними [1])

Стабільна інфляція збільшує вразливість національної валюти, знижує купівельну спроможність гривні, знецінює дохід домогосподарств. За наявності статистичних даних Держкомстату України, динаміка інфляційної картини наочно представлена на рис. 3.

Найбільш суттєвою інфляція була у 2007 р., індекс цін становив 16,6%, а у 2008 році він перевищив 20% й склав 22,3%. У 2009–2013 роках темпи інфляції уповільнилися, але зростання цін залишалось суттєвим. У 2014 р. рівень інфляції становив 24,9%, але пік погіршення спостерігався у 2015 р., рівень інфляції склав 43,3%. У 2017 р. рівень інфляції знизився до 13,7%.

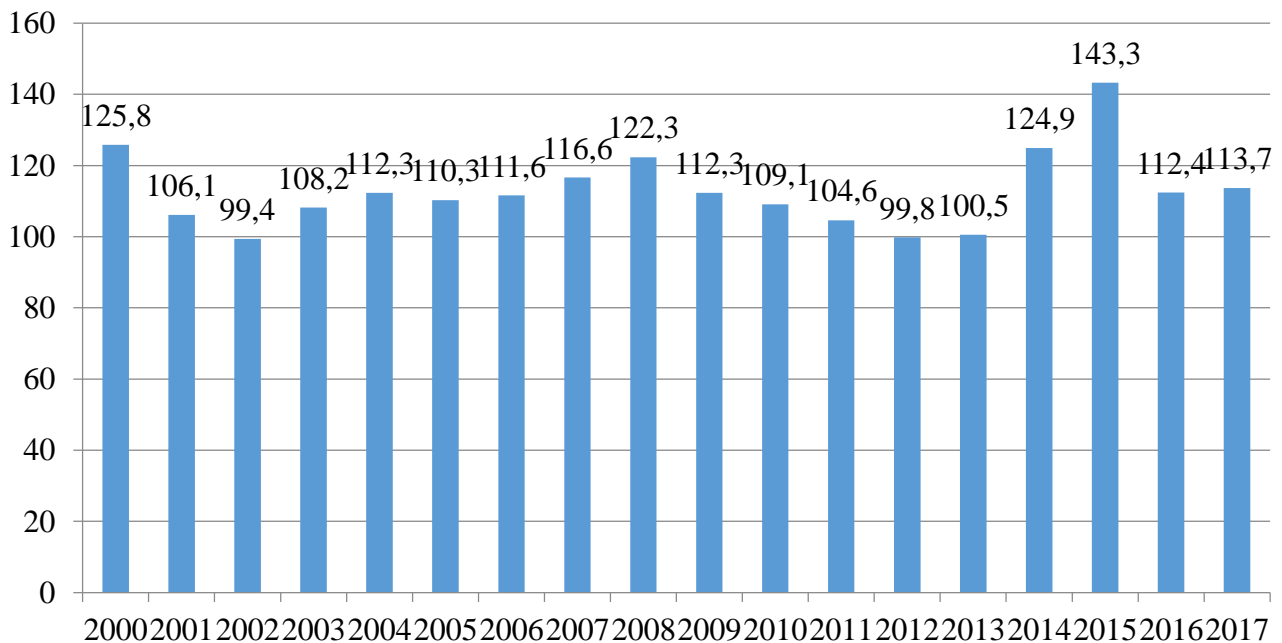

Рис. 3. Динаміка темпів інфляції в Україні за період 2000–2017 рр.
(складено автором за даними [1])

Варто зазначити, що відповідно до критеріїв Маастрихтської угоди, прийнятої країнами ЄС [2], інфляційні процеси в Україні будуть негативно впливати на економіку країни та вважатися одним із найбільш значимих чинників макроекономічної нестабільності. За таких умов першочерговим завданням економічного відродження є підвищення ефективності використання інструментів фіскальної та монетарної політики й спрямування їх на забезпечення оптимального рівня цінової динаміки.

Чисельність середнього класу в країні напряму пов'язана з міграційними процесами. Специфіка української міграції полягає в тому, що вона перетворилася на характерну рису способу життя для значної частини населення. Йдеться про те, що відтік робочої сили може призвести до дезінтеграції економічного простору країни та «розмивання» середовища, в якому формується середній клас оскільки серед працюючих за межами країни постійно переважають ті, хто має все необхідне, тобто люди більш-менш забезпечені, які могли б створити соціальну основу для формування середнього класу. Невізна частина трудових ресурсів, або тих, що виїжджають на нетривалий час – це переважно працівники, які не мають кваліфікації.

У 90-х рр. після розпаду Радянського Союзу міждержавна міграція між колишніми радянськими республіками загалом була пов'язана з поверненням до місць свого колишнього проживання жертв радянської політики перерозподілу населення та політичних репресій [3, с.50]. На початку XXI ст. міграційні втрати населення України скоротилися, а 2005 р. міграційний баланс став позитивним (+4,6 тис. осіб), ця тенденція збереглася впродовж наступних років (рис. 4). Пік зростання спостерігався у 2012 р., міграційне сальдо склало +61,8 тис. осіб. У 2014 р. цей показник скоротився та склав +14,3 тис. осіб, скорочення продовжилося до 2016 р. У 2017 р. міграційне сальдо зросло на +4,1 тис. осіб порівняно з попереднім роком.

Глибокі структурні трансформації економіки супроводжувалися падінням рівня життя та зростанням безробіття. Внаслідок деградації системи безоплатної освіти та медицини оплата цих послуг лягла на населення. Особи, які потребували стартового капіталу, щоб заснувати власний бізнес, не змогли отримати кредити через відсутність розвиненої системи кредитування. Перехід до ринкової економіки створив новий споживчий попит на такі товари високої вартості як житло, автомобілі, побутову техніку та ін. Все це стимулювало трудову міграцію за кордон. Відповідно до даних дослідження, проведеного в рамках

проекту Міжнародної організації з міграції у 2014–2015 рр., здійснення трудової діяльності за кордоном перебувають для близько 700 тис. громадян України [4].

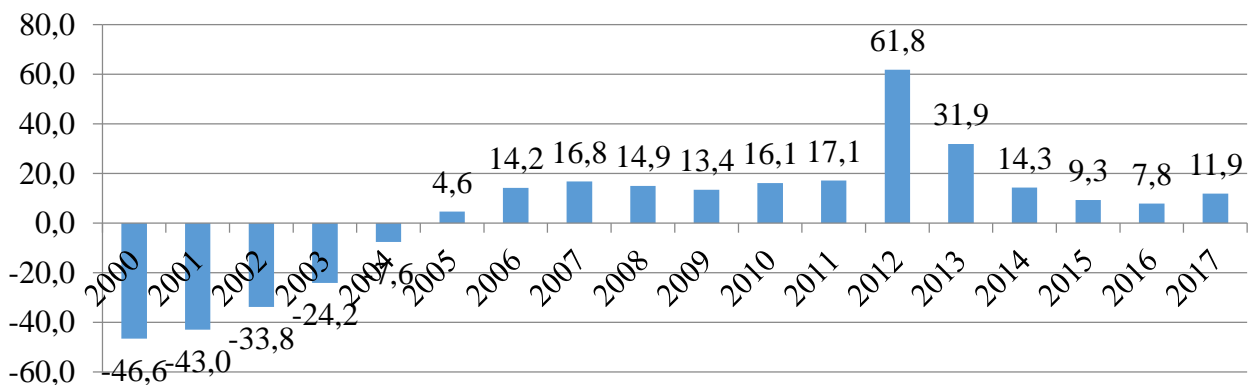

Рис. 4. Сальдо міграцій населення України за період 2000–2017 рр., тис. осіб (складено автором за даними [1])

За даними вищезгаданого дослідження, серед трудових мігрантів переважають чоловіки, найчисленнішими серед них є особи 30–44 років (понад 40%), більшість мігрантів походить із західних областей України, 41% трудових мігрантів мають середню або середню спеціальну освіту, 36% – вищу освіту.

Як відомо, найбільший вплив на формування доходу населення, а отже і середнього класу, спричиняє безробіття, яке відображає стан соціально-економічного розвитку країни, наявність робочих місць, якість освітньої підготовки тощо. Під час кризи проблема безробіття загострюється та проявляється в тому, що скорочуються робочі місця і велика частка працездатного населення стає безробітними, також зростає неофіційна зайнятість. Як свідчать дані рис. 5, починаючи з 2005 р. рівень безробіття в Україні щорічно знижувався та скоротився за три роки з 7,2% до 6,4%. Але, починаючи з післякризового 2009 р., коли рівень безробіття зріс до 8,8%, починається його призупинення до 6,0% у 2013 р. Пік безробіття було зафіксовано 2017 р. на рівні 9,5%.

За даними Держкомстату рівень зайнятості України 2016 р. склав 56,7%, що є найгіршим показником з 2005 р. В період 2005–2008 рр. рівень зайнятості населення зростав щорічно майже на 1%. У кризовий період 2009 р. відбулося різке падіння рівня зайнятості на 2%. У 2010 р. почалося поступове щорічне зростання рівня зайнятості населення у віці 15–70 років. Відбулося істотне підвищення і вже 2013 р. показник докризовий рівень та склав – 60,2% проти 57,7% в 2009 р. Після початку економічної, політичної кризи, військових дій та через потік вимушених переселенців рівень зайнятості скоротився на 3,6% в 2014 р., продовжив своє падіння у 2016 р. і склав 56,7%. Найвищою чисельність зайнятого населення була в 2008 р. та складала 20191500 осіб. Проте чисельність зайнятого населення у віці 15–70 років в 2017 р. склала 16456400 осіб, рівень зайнятості ж був 56,1%. В країнах Європейського Союзу рівень зайнятості набагато вищий, наприклад, у Польщі – 69,3%, Франції – 70,4%, Латвії – 73,2%, Литви – 75,2%, Великої Британії – 77,6%, Німеччини – 78,7% [5].

Під впливом воєнного конфлікту та економічної кризи еміграційні настрої населення зростають. Спробам вирішити життєві проблеми у спосіб працевлаштування за кордоном сприяє й набутий українцями досвід роботи за межами держави, потужні міграційні мережі, що сформувалися впродовж останніх десятиліть. Опитування, проведене на замовлення Міжнародної організації з міграції навесні 2015 р., показало, що 8% українців планують найближчим часом знайти роботу за кордоном або вже її знайшли. За даними аналогічного дослідження 2011 р., таких було 6% [7].

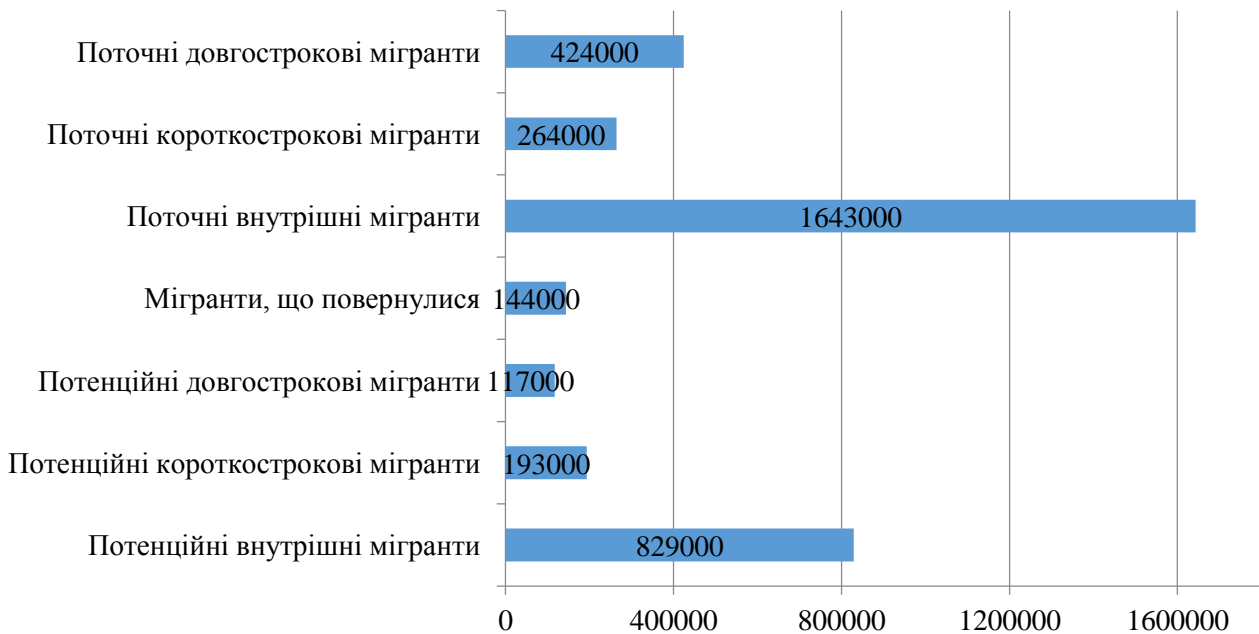

Рис. 5. Кількість українських трудових мігрантів за період 2014–2015 рр. [6]

Збільшення обсягів трудової міграції супроводжується певною переорієнтацією її потоків із традиційного східного напрямку, до Росії, на західний. В умовах конфлікту вона прискорилося. За даними опитування GFK-Україна на замовлення Міжнародної організації з міграції, серед потенційних трудових мігрантів з України частка тих, хто шукає роботу в Росії, знизилася з 18% у 2011 р. до 12% в 2015 р. Водночас привабливість Польщі зросла з 7% у 2006 році, коли було здійснено перше аналогічне дослідження, до 30% на сьогодні [7]. Що стосується приватних грошових надходжень від мігрантів із-за кордону, то їх обсяги у 2016 р. зросли на 5,3% порівняно з попереднім роком та склали 5,4 млрд. дол. США (5,8% до ВВП) [8].

Позитивна сторона трудової міграції полягає у грошових переказах, які надходять до сім'ї працівника-мігранта. Оскільки ці кошти витрачаються на території країни, вони мають велике значення для економіки країни в цілому та сприяють покращенню фінансової ситуації. Проте, поряд з позитивними моментами, існує низка негативних, які полягають, перш за все, у відтоку кваліфікованої робочої сили працездатного віку. До негативних наслідків трудової міграції, що не сприяють формуванню середнього класу, варто віднести такі: зменшується чисельність платників податків, скорочуються затрати на загальноосвітню та професійну підготовку, відтік кваліфікованих кадрів призводить до зниження науково-технічного потенціалу країни.

Важливою умовою вторинного розподілу знову створеної доданої вартості є збалансований з можливостями економіки зовнішній державний борг, а в українських умовах – його скорочення з причини негативної динаміки зростання, який за словами Прем'єр-міністра України В. Гройсмана на сьогодні становить 80% ВВП [9].

Таблиця 1

Зовнішній державний борг та валовий зовнішній борг України за період 2010–2017 рр., млн. дол. США (складено за даними [10])

Роки	Зовнішній державний борг		Валовий зовнішній борг		Співвідношення (держборг/ВЗБ)
2010	26518,7		103396,0		25,6%
2011	34759,6	+31,1%	117343,0	+13,5%	29,6%
2012	37474,5	+7,8%	126236,0	+7,6%	29,7%
2013	38658,8	+3,2%	135065,0	+7,0%	28,6%

Продовження табл. 1

2014	37536,0	-2,9%	142079,0	+5,2%	26,4%
2015	38792,2	+3,3%	126308,0	-11,1%	30,7%
2016	43445,4	+12,0%	118729,0	-6,0%	36,6%
2017	45604,6	+4,97%	113518,0	-4,4%	40,2%

Як видно із табл. 1, починаючи з 2010 р. зовнішній державний борг зростає щорічно окрім 2014 р. У 2014 р. відбулося зменшення державного боргу 2,9%, але з наступного року знову відбулося його зростання, у 2015 р. на 3,3% та 2016 р. – на 12,0%. Що стосується валового зовнішнього боргу, то за період 2010–2014 рр. відбувалося його щорічне зростання. У 2015 р. відбулося зменшення валового зовнішнього боргу на 11,1%, при тому, що співвідношення державного боргу до зовнішнього валового боргу збільшилося порівняно з попереднім роком та склало 30,7%. У 2017 р. продовжилося зменшення валового зовнішнього боргу на 4,4% порівняно з попереднім роком, але співвідношення державного боргу до зовнішнього валового боргу знову зросло та склало 40,2% через зростання першого показника.

Висновки і перспективи подальших розробок. Отже, аналіз основних макроекономічних показників свідчить про те, що економічна ситуація в Україні є достатньо складною. Політична криза, яка сталася на початку 2014 р. призвела до початку військових дій на Сході країни, анексії частини українських територій, що, у свою чергу, призвело до початку економічної кризи. Економічна криза в Україні супроводжувалася зниженням рівнів ВВП, доходів та заробітної плати, знеціненням гривні майже втричі, зростанням рівня безробіття та скороченням рівня зайнятості. Ситуація почала покращуватися в 2017 р.

Подальші дослідження щодо становлення середнього класу повинні бути спрямовані на розробку економічних стратегій, які пов'язані зі зниженням масштабів тіньової діяльності. Політика сприяння становленню середнього класу в Україні має передбачати істотну зміну системи пріоритетів соціально-економічного розвитку країни.

Література

1. Державна служба статистики України : сайт. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua> (дата звернення: 10.10.2018).
2. Маастрихтський договір. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Маастрихтський_договір (дата звернення: 12.10.2018).
3. Позняк О. В. Зовнішня міграція громадян України за роки незалежності // Агора. 2016. Вип. 17. С. 49–54.
4. Дослідження фінансових надходжень, пов'язаних з міграцією, та їхнього впливу на розвиток в Україні «Міграція як чинник розвитку в Україні». Київ : MOM, 2016. URL: http://www.iom.org.ua/sites/default/files/mom_migraciya_yak_chynnyk_rozvytku_v_ukrayini.pdf (дата звернення: 15.10.2018).
5. Рівень зайнятості населення у країнах Європейського Союзу та Україні. URL: <http://edclub.com.ua/analytika/riven-zaynyatosti-naselennya-u-krayinah-yevropeyskogo-soyuzu-ta-ukrayini> (дата звернення: 16.10.2018).
6. Міграція в Україні : факти і цифри. Київ : MOM, 2016. URL: http://iom.org.ua/sites/default/files/ff_ukr_21_10_press.pdf (дата звернення: 16.10.2018).
7. Дослідження з питань міграції та торгівлі людьми : Україна, 2015. URL: http://iom.org.ua/sites/default/files/pres_kit_gfk_iom2015_ua_fin_3_2.pdf (дата звернення: 18.10.2018).
8. Департамент статистики та звітності, управління статистики зовнішнього сектору НБУ «Огляд приватних грошових переказів в Україну в 2016 році». URL: <https://bank.gov.ua/doccatalog/document?id=19208358> (дата звернення: 19.10.2018).
9. Внешний долг Украины : озвучены внушительные цифры. URL: <https://politeka.net/news/economics/472210-vneshnij-dolg-ukrainy-ozvucheny-vnushitelnye-tsifry> (дата звернення: 22.10.2018).
10. Внешний государственный долг Украины. URL: <http://index.minfin.com.ua/index/debt/gov> (дата звернення: 22.10.2018).

References

1. *State statistics service of Ukraine*: site [Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy: sait]. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua> [in Ukrainian]
2. *The Maastricht treaty* [Maastrykhtskyi dohovir], available at: https://uk.wikipedia.org/wiki/Маастрихтський_договір [in Ukrainian]
3. Poznyak, O. V. (2016). *External migration of Ukrainian citizens during an independence years* [Zovnishnia mihratsiia hromadian Ukrainy za roky nezalezhnosti], *Ahora*, No. 17, s. 49–54 [in Ukrainian]
4. *Financial income research, which related with migration and its influence on development in Ukraine «Migration as a development factor in Ukraine»* (2016) [Doslidzhennia finansovykh nadkhodzen, poviazanykh z mihratsiieiu ta yikhnoho vplyvu na rozvytok v Ukraini «Mihratsiia yak chynnyk rozvytku v Ukraini»], available at: http://www.iom.org.ua/sites/default/files/mom_migraciya_yak_chynnyk_rozvytku_v_ukrayini.pdf [in Ukrainian]
5. *Employment rate in the European Union countries and Ukraine* [Riven zainiatiosti naselennia u krainakh Yevropeiskoho Soiuzu ta Ukraini], available at: <http://edclub.com.ua/analytika/riven-zaynyatosti-naselennya-u-krayinah-yevropeyskogo-soyuzu-ta-ukrayini> [in Ukrainian]
6. *Migration in Ukraine: facts and figures* (2016) [Mihratsiia v Ukraini: fakty i tsyfry], available at: http://iom.org.ua/sites/default/files/ff_ukr_21_10_press.pdf [in Ukrainian]
7. *Research on migration and trafficking in human beings: Ukraine* (2015) [Doslidzhennia z pytan mihratsii ta torhivli liudmy: Ukraina], available at: http://iom.org.ua/sites/default/files/pres_kit_gfk_iom2015_ua_fin_3_2.pdf [in Ukrainian]
8. *Department of statistics and reporting, statistics department of NBU external sector «Overview of private money transfers in Ukraine in 2016»* [Departament statystyky ta zvitnosti, upravlinnia statystyky zovnishnoho sektoru NBU «Ohliad pryvatnykh hroshovykh perekaziv v Ukrainu v 2016 rotsi»], available at: <https://bank.gov.ua/doccatalog/document?id=19208358> [in Ukrainian]
9. *The external debt of Ukraine: announced impressive figures* [Vneshniy dolg Ukrainy: ozvucheny vnushitelnye tsifry], available at: <https://politeka.net/news/economics/472210-vneshnij-dolg-ukrainy-ozvucheny-vnushitelnye-tsifry> [in Russian]
10. *External public debt of Ukraine* [Vneshniy gosudarstvennyy dolg Ukrainy], available at: <http://index.minfin.com.ua/index/debt/gov> [in Russian]